

יוסף ומלכות החשמונאים

בצורות שונות השתדל המקרא להכריח אותנו להרחיק את הצורה האנושית מתפיסת הא-להים. לעומת זאת, המיתולוגיה היוונית הייתה יצירה מופלאה שבבסיסה השלכת עולמנו האנושי, ובייחוד עולמנו הפסיכולוגי על האלים והגיבורים. המקרא הוא סולם יעקב, ניסיון לפרוץ השמימה, אל מעבר לאדם. המיתולוגיה האלילית, יצירת שיא של הדמיון האנושי, היא מראה בה האדם "משתקף" שקוף וערום, על תאוותיו, יצריו ותסביכיו. השמים האלילים, אינם מושב של מה שמעבר לאנושי, מקור למוסר ולאמונה, אלא ראי לארץ. מי שהוקסם מראי זה היה לא אחר מזיגמונד פרויד, הוא מצא שם את ארוס, תנטוס, נרקיסוס, ובייחוד את אדיפוס. הוא ראה בסיפורו של אדיפוס השתקפות של קונפליקט, שלדעתו הוא היסודי בחיי כל אדם, את קונפליקט היחסים במשולש: בן, אם ואב, את הטראומה הנולדת מאיסורי העריות, את המאבק בין הדורות, ומתוך כך, את מקור ההתקוממות נגד הסמכות האבהית, ובכלל, נגד סמכותה של כל אוטוריטה.

האם אדיפוס נוכח במקרא? אמנם כן, הקונפליקט בין הדורות והמאבק נגד הסמכות קיימים במקרא בצורה זו או אחרת. יש רמז לבעיה האדיפלית ביחסו של חם לאביו נח. יש צדק מסוים בתפיסת אבשלום כמעין אדיפוס, מודע ובוטה יותר. ואכן, לימדה פרופ' אמדו לוי ולנסי ז"ל, שאם כי המאבק בין אב לבן איננו בולט במקרא, לא לחינם מסיים חותם הנבואה, מלאכי, את דבריו בהתייחסות לפיתרון הקונפליקט: "הִנֵּה אֲנֹכִי שֹׁלֵחַ לְכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא... וְהָשִׁיב לְב אֲבוֹת עַל בָּנִים וְלֵב בָּנִים עַל אֲבוֹתָם" (מלאכי ג כג-כד). אלא שמעבר לאדיפוס יש במקרא מודל מכונן אלטרנטיבי, לא רצח האב, אלא רצח האח. נאמן למודל זה מתחיל ספר בראשית עם רצח הבל ומסתיים בכמעט-רצח יוסף ומכירתו. למיתוס אדיפוס מתווספת עכשיו הקנאה בין האחים.

פרשתנו מהווה פרק נוסף בעלילות הקונפליקט שבין האחים, קונפליקט שהתעצם בהיות האחים בני מאמהות שונות, ומתוך כך מתפצלת המשפחה למספר בנים. לבנים אלה מתווסף לדעתי תסביך חדש, תסביך המלט. הם מקנאים לאמם, ומבקשים שאביהם ידבק בה. זה מסביר, אגב, למה שמעון ולוי היו אלה שלקחו על עצמם את הצלתה של דינה, אחותם מאב ואם, וכנראה גם את העוינות נגד יוסף. אם ארשה לעצמי להשתמש בחצים מורעלים שניתנים לרכישה אצל פרופסיונלים שונים, אומר שבקיבעונו באדיפוס, לא היה פרויד (שהזדהה עם יוסף כפותר חלומות) מסוגל להעריך את מרכזיותה של קנאת האחים, דבר שאלפרד אדלר היטיב לראות. זאת, אולי, דווקא בגלל העובדה שלאביו יעקב (!) היו בנים מאשתו הראשונה (אגב, בנים המבוגרים מאמו של זיגמונד). קיים פוטנציאל בכל משפחה להיווצרותו של משולש

נוסף, שני האחים והאב, ובמשפחת יעקב, צורה רבת צלעות. אכן, לפעמים הקנאה הטבעית ניזונה מטעויות, ולפעמים ממצבים בעיתיים. דורנו השטוף משפחות אלטרנטיביות חי זאת בצורות חדשות. כדי להישמר מללבות את הקנאה לימד אותנו ראש וראשון לאמוראי בבל, רב (שבת י ע"ב): "לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים שבשביל משקל שני סלעים מילת [צמר מעודן] שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים". היזהרו מכתונת הפסים!

האם ניתן לחבר בין פרשיות 'וישב'-'מקץ' לחג החנוכה? במשך הדורות הרבו דרשנים לחבר נושאים שונים במעין ספורט דרשני. הרבה פעמים נעשה זאת בשיטת הפיל והקוף והדרשנות היהודית, כדברי החכמים שדיברו על "הכנסת פיל בקוף המחט". אלא שהפעם, הקשר בין העניינים הוא עמוק ורציני. כדי לנסח אותו, איעזר גם הפעם בפירושו של רש"י לנבואה שבדניאל פרק יא. פסוק כ' בנבואה זו מתפרש על ידי רש"י כמתייחס לתקופת החשמונאים: "וְעָמַד עַל פְּנֵי מַעְבֵּיר נֹגֵשׁ הַדָּר מְלָכוֹת - - וּבְיָמֵי אֶחָדִים יִשָּׁבֵר וְלֹא בְּאַפְּיִם וְלֹא בְּמַלְחָמָה". החלק הראשון של פסוק זה מתייחס למרד: "וְעָמַד עַל פְּנֵי מַעְבֵּיר נֹגֵשׁ - ויתחזק על בסיסו בהר המודעית [מודיעין] מתתיהו בן יוחנן המַעְבֵּיר נֹגֵשׁ יוֹן מעל ישראל... והוא הַדָּר [הפאר] מְלָכוֹת בישראל כי שר וגבור יהיה הוא וכל זרעו אחריו בני החשמונאים". החלק השני של הפסוק קשור לנפילת השושלת: "וּבְיָמֵי אֶחָדִים יִשָּׁבֵר - בימים מועטים תשבר מלכותם. וְלֹא בְּאַפְּיִם - של אומה אחרת. וְלֹא בְּמַלְחָמָה - כי מהם ובהם, אשר יקנאו אריסתובלוס והורקנוס על דבר המלוכה". קנאת שני האחים הביאה להרס הממלכה. היו אינטרסים מפלגתיים מאחורי המאבק בין האחים, אך צדק רש"י כשדגיש את סכנת הקנאה. שם הייתה זאת קנאת "אחים" ממש. אבל גם הקנאה שבין האחים האלגוריים, הפוליטיקאים, מאז ועד עתה, מסכנת אותנו: "וְיָרֵקֵב עֲצָמוֹת - קִנְאָה" (משלי יד, ל).

אומנם כן, האויב החיצוני היה אדיר בכוחו. אלא שמלחמת האחים, תרמה רבות לשרשרת האירועים שהרס את מלכות החשמונאים, העלה את הורדוס לשלטון והביא את הרומאים לירושלים. בשמחה שבחגיגת חנוכה, מתערב קורטוב של עצב על סופה הטראגי של מלכות החשמונאים. ברוכים הם החכמים ששמרו לנו את האפשרות לחגוג את תקומתה של המלוכה שתרמה רבות להתפתחותו הרוחנית של עם ישראל. אחים חשמונאים בנו מלכות, אחים חשמונאים הרסו אותה.